

HUSAYN VOIZ KOSHIFIYNING "BADOYE' UL-AFKOR" ASARI TADQIQI

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ХУСЕЙНА ВАЙЗА КАШИФИ "БАДОЙЕ УЛ-АФКОР"

RESEARCH OF HUSSEIN WAIZ KASHIFI'S WORK "BADOYE UL-AFKOR"

O.J.Hamroyeva- filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent DO'TAU

Annotatsiya: Husayn Voiz Koshifiyning "Badoye' ul-afkor" asari poetika ilmiy nazariy asoslari keltirilgan muhim manbalardan biridir. Maqolada "Badoye' ul-afkor"ning tarkibiy qismi va qilmi qofiyaga oid ilmiy-nazariy fikrlar tadqiq etiladi.

Kalit so'zlar: Poetika, risola, ilmi segona (Ilmlar uchligi), qofiya, hurufi qofiya (qofiya harflari), qofiya turlari

Аннотация: «Бадое ул-афкор» Хусейна Ваиза Кашифи - один из самых важных источников по теоретическим основам поэзии. В статье рассматриваются научно-теоретические взгляды на состав и рифму «Бадое ул-афкор».

Ключевые слова: Поэтика, памфлет, илми сегона (Троица наук), рифмовка, рифмующиеся буквы, виды рифмовки.

Annotation: Hussein Vaiz Kashifi's "Badoye ul-afkor" is one of the most important sources on the theoretical foundations of poetry. The article examines the scientific and theoretical views on the composition and rhyme of "Badoye ul-afkor".

Keywords: Poetics, pamphlet, ilmi segona (Trinity of Sciences), rhyme, letter rhyme (rhyming letters), types of rhyme

Mumtoz poetika ilmi nazariyasiga bag'ishlangan muhim manbalardan biri Husayn Voiz Koshifiyning "Badoye' ul-afkor fi sanoe' ul-ash'or" asaridir. Koshifiyning ushbu asari mumtoz poetikaning tarkibiy qismlaridan biri ilmi badi' tadqiqiga bag'ishlangan. Ilmi badi'ning aruz va qofiya bilan o'zaro bog'liq jihatlariga alohida e'tibor qaratilgan ushbu asar fors adabiyotining muhim manbalaridan biridir. Husayn Voiz Koshifiy o'zigacha yaratilgan arabiy va forsiy tildagi risolalar va ilmiy manbalar bilan chuqur tanishgan holda ushbu asarini yaratgan. XV asr Xurosondagi ilmiy muhit bu asarning yuzaga kelishiga zamin yaratib berdi. Mumtoz poetika ilmining bilimdoni Abdurahmon Jomiyning poetika ilmi tarkibiy qismlaridan bo'lmish aruz hamda qofiyaga oid "Risolai qofiya" va "Risolai aruz" asarlarining yaratishi, bu davr ilmiy muhiti yuqori pog'onada ekanligidan dalolat beradi. Alisher Navoiyning aruz vazni nazariyasiga bag'ishlangan "Mezon ul-avzon" asari esa turkiy tildagi ilmi aruz bag'ishlangan muhim manbalardan biridir. Husayn Voiz Koshifiyning "Badoye' ul-afkor fi sanoye' ul-ash'or" asari ham shu davrda yaratilgan

muhim manbalardan biri bo'lib, muallif asar so'zboshisida o'z risolasini Hirot shohi Sulton Husaynga taqdim qilganini ta'kidlaydi. Sulton Husaynni adolatli hukmdor sifatida ta'riflab, "Badoye' ul-afkor fi sanoye' ul-ash'or" uning e'tibori bilan yaratilganini ma'lum qiladi.

Mumtoz poetika ilmiga bag'ishlangan ushbu asarda mumtoz she'r nazariyasi borasida bahs yuritiladi. Adabiy tur va janrlar, ularning o'ziga xos xususiyati, badiiy san'atlar tavsifi asar mohiyatini belgilab bergan. Asar 1488-1489-yillar oraliqida yaratilgan. "Badoye' ul-afkor"ning matni olim R.Musulmonqulov tomonidan Moskvada e'lon qilingan. Ushbu nashrga asarning faksimel nusxasi ham ilova qilingan. Keyinchalik sharq mumtoz poetikasiga oid tadqiqoti uchun ushbu asarni alohida tadqiq etgan. Olimning "Persidsko-tadjikskaya klassicheskaya poetika" asarida "ilmi segona" tarkibiga kiruvchi aruz, qofiya va ilmi bade'ga oid X-XV asrlarga oid manbalar tadqiqot obyektiga aylantirilgan.

Husayn Voiz Koshifiy asar so'zboshisida ushbu asar mumtoz she'r ilmi, nazariyasi, janrlar, she'r qismlari, badiiy

san'atlar, qofiya ilmi haqidagi asar ekanligiga urg'u berib ketadi. Koshifiy she'rshunoslikda bu ilmning o'rni katta ekanligini alohida ta'kidlab, qofiya ilmi, unsurlar, harakatlar qofiya tizimining mukammal bo'lishiga zamin yaratishini alohida ta'kidlaydi. Koshifiy risolani yaratishda o'zigacha yaratilgan barcha ilmiy manbalar bilan tanish bo'lgan. Ularning uslubini davom ettirgan holda "Badoye' ul-afkor" asarini yaratgan. Garchi asarda ularning nomlari keltirilmagan bo'lsa-da, san'atlar ketma-ketligi, namunalar Koshifiyning mumtoz poetika ilmiga bag'ishlangan forsiy manbalar bilan tanish bo'lganligini ko'rsatadi.

"Badoye' ul-afkor" asari muqaddima, ikki bob va xotima qismidan iborat bo'lib, boblar ma'lum tartib asosida she'r qismlari, janrlari, badiiy san'atlar haqida ma'lumot beradi. Muqaddima 4 fasldan tarkib topgan. Koshifiy fasllarni taqdim qilishda o'ziga xos uslubga tayangan: har fasl so'ngida maxsus ikki qismli "Nukta" va "Foyda" sarlavhasi ostida izoh qismni taqdim etgan. Dastlabki fasl "She'r ta'rifi" haqida bo'lib, she'rning o'ziga xos xususiyatlari, yozilish tartibi xususida batafsil ma'lumot beriladi. Ikkinchi fasl "She'r na'vlari" xususida bo'lib, Koshifiy umumiy xususiyatga ega bo'lgan she'r shakllarini bir nom ostida birlashtiradi. Uchinchi faslda "Dar bayoni aqsomi she'r" sarlavhasi bilan qofiya va shakl jihatidan bir umumiy xususiyatga ega she'r shakllari haqida ma'lumot beriladi.

Husayn Voiz Koshifiy asarning Xotima qismida qofiyaga oid ilmiy-nazariy qarashlarni taqdim etadi. Bu qismda g'azal va qasida janriga oid she'riy asarlar to'liq shaklda keltirilgan bo'lib, ba'zi o'rinlarda qasida va g'azal baytlari bilan tanishtirish asnosida qofiya harflari, harakatlari va qofiya ayblari xususida ma'lumot keltiriladi. Keltirilgan bu ma'lumotlarning aksariyati baytlar misolida tushuntiriladi. Koshifiy "Yakunlovchi qismning xulosalari" sarlavhasi ostida dastlab bir raqami ostida VII asrning mashhur notiqi Imom Hiraviydan qasida keltiriladi.

Ayo zi bahri tafohur myxadaroti sepehr,

Hamisha dar harami hurmate tu,
karda sujud!

Sabab vujud tu bud, ar na charh vorunkor

Nayofaridi xud Vojib-al vujud, vujud.

Undan so'ng qofiya harakatlari nomlarining barchasi aks etgan, mumtoz qofiyaga oid fors tilidagi risolalarning deyarli barchasida keltirilgan bayt taqdim qilinadi.

Rass-u ishbo-u, hazv-u tavjih ast;

Boz majro-yu bad azust nafoz.

Ma'lumki, qofiya ilmi nazariyasiga ko'ra qofiya harakatlari (oltita)sifatida rass, ishbo', hazv, tavjih, majro, nafoz keltiriladi. Ularning har biri qofiya harflari bilan yonma-yon joylashadi. "Badoye' ul-afkor"da bu harakatlar haqida, ularning o'rni va joylashuvi borasida batafsil ma'lumot keltirilmaydi. Asarning keyingi qismlarida g'azal, qasida, qit'a, ruboiy janriga oid she'riy parchalar to'liq holatda taqdim qilinadi. Bu she'riy asarning aksariyati Kamol Xo'jandiy qalamiga mansub bo'lib, Koshifiy Kamoliddin Xo'jandiyning badiiy jihatdan mukammal g'azal va qasidalarini tanlab olgan. Keyingi qismlarda qofiya ayblari keltiriladi. Ayni o'rinda Husayn Voiz Koshifiy bu sohaning etuk mutaxassisi sifatida qofiya harf va harakatlardagi ayblarni (ixtiloflar) arab va fors tili she'riyati asosida alohida izohlagan. Olim o'zigacha yaratilgan risolalardagi nazariy ma'lumotlarni qiyosiy o'rgangan. Qofiyadagi ixtiloflar xususida to'xtalganda, arab va fors adabiyotidagi farqli jihatlarni ko'rsatadi. Qofiya nazariyasi oid fors tilidagi muhim manbalardan biri Shamsiddin Qays Roziyning "Al-mo'jam" asariga murojaat qiladi. "Badoye' ul-afkor"dagi nazariy qarashlarning tamal toshi sifatida "Al-mo'jam"dagi ma'lumotlarga tayanadi.

Arab she'rlarida esa majro o'rtasidagi farq iqvo deyiladi. Fors shariatida majro o'rtasidagi tafovut ko'proq uchraydi. Iqvo mohiyatan ipning burilishidir. Va hable muqavviy (kuchaytiruvchi ip) deb shunday arqonga aytadilarki, uning burilishi sust va zaif boladi; hazv yo tavjih harakatidagi farqli holat qofiyada kelganda, unga iqvo deyiladi. Koshifiy qofiya ayblarini amaliy jihatdan baytlar misolida tushuntiradi.

Az gussai hijroni tu dil pur doram;
Payvsta, az on dida ba xun tar doram.
Baytdagi “doram” so‘zi radif, “pur - tar” so‘zlari o‘zaro qofiyadosh so‘zlar sanaladi. Qofiyadosh so‘zlar tarkibidagi “r” undoshi raviy sanalsa, raviydan oldingi harakat hazv sanaladi. E’tibor qilinsa, raviydan oldingi tovushlar turlicha. Bu holat qofiya ilmida kamchilik – ayb sifatida e’tirof etilib, iqvo nomi bilan yuritiladi.

Koshifiy “Badoye’ ul-afkor” asarida arab va fors she’riyatidagi mumtoz qofiyaga bo‘lgan munosabatlardagi farqli jihatlarni ham ko‘rsatib o‘tadi. Xususan, qofiya ayblaridan biri sinod haqida ma’lumot berish chog‘ida ayni holat ko‘zga tashlanadi. Sinod arab shariyatida hazv va ta’sisning ixtiloflidir. Fors she’riyatida esa ridfning ixtiloflidir.

Kuni noxush, ba mo bar zindagoniy,

Agar az mo dame duri guziniy.

Baytdagi qofiyadosh so‘zlarga e’tibor berilsa, raviy sifatida n tovushi olinsa, raviydan oldin joylashgan “i - o” unlilari - cho‘ziq unli ridf sanaladi. Koshifiy ayni baytdagi ridfdagi ixtilof sifatida fors she’riyatidan namuna keltiradi. Va qofiya ayblari o‘rtasida sinodning (ridflar o‘rtasidagi ixtilof) bo‘lishi xunuk ekanligi ta’kidlaydi. Chunki qofiya ayblarining aksariyatida qofiya harakatlari ixtilofga uchrasa, sinodda qofiya harfi ixtilofga uchraydi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Husayn Voiz Koshifiyning “Badoye’ ul-afkor” asari mumtoz poetika ilmiga bag‘ishlangan muhim manbalardan biridir. Risola tarkibidagi ilmi qofiyaga oid ilmiy-nazariy fikrlar mumtoz matnni to‘g‘ri sharhlash va tushunishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmon Jomiy. Risolai qofiyai Mulla Jomiy. Kalkutta, 1867.
2. Voxid Tabrizi. Djam i muxtasar. Kriticheskiy tekst, per. I primech. A. Ye Bertel’sa. – M.: Nauka, 1959.
1. Kamal ad-din Xusayn Va-iz Kashifi. Badai-al-afka- fi san-i al-ash’ar (Новые мысли о poeticheskom iskusstve) Izdanie teksta, predislovie, primechaniya i ukazateli R.Musul’mankulova. – M.: Nauka, 1977.
- Koshifiy Kamoluddin Husayn Voizi Sabzavoriy. Badoe’u-l-afkor fi sanoe’i-lash’or. Virosta va guzordai Mirchaloluddini Kazzoziy. -Tehron: Nashri markaz. 1369.– 387 s.
3. Shamsi Qaysi Roziy. Al-Mu’jam fi ma’oyiri ash’oru-l-ajam. - Dushanbe: Adib, 1991. - Sah. 161.
4. Shayx Ahmad Taroziy. Fununu-l-balog’a. - T.: Xazina, 1996.

AHMAD TABIBIY “MUNISU-L-USHSOQ” DEVONINING QO‘LYOZMA NUSXASI HAQIDA

О РУКОПИСИ ДИВАНА АХМАДА ТАБИБИ «МУНИСУ-Л-УШШАК»

ABOUT THE MANUSCRIPT OF AHMAD TABIBI'S "MUNISU-L-USHSHAQ" DIVAN

Ш.Н.Амонов- ТГУУЯЛ имени Алишера Навои

Аннотация: Есть две рукописи «Мунису-л-ушшак» Ахмада Табиби. В данной статье представлена информация об экземпляре этого девана, который хранится под номером 6226.

Ключевые слова: Ахмад Табиби, рукопись, девон, «Мунису-л-ушшак», фонд, поэт, поэма, источник, текст

Annotation: There are two manuscripts of Ahmad Tabibi's "Munisu-l-ushshaq". This article provides information about the copy of this divan, which is stored under number 6226.

Keywords: Ahmad Tabibi, manuscript, divan, “Munisu-l-ushshaq”, fund, poet, poem, source, text.